

COMPLEXE FUNERARE DIN SECOLUL VI E.N. LA TOMIS

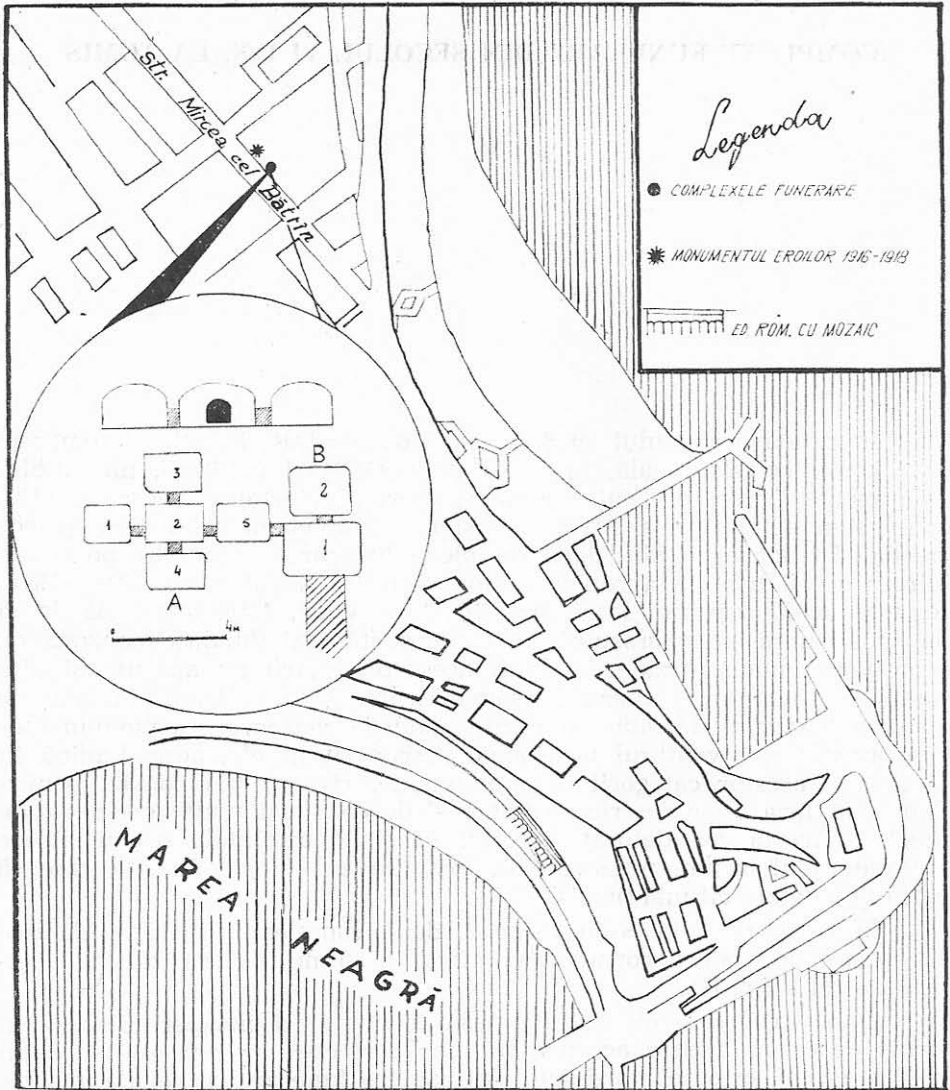
În primăvara anului 1973, în zona de nord-est a incintei tomitane (pl. I), au ieșit la iveală, în urma unor săpături edilitare, mai multe monumente funerare. Dintre acestea, foarte importante pentru studiul epocii romane târzii și pentru cunoașterea unor elemente de artă paleocreștină în Dobrogea, sînt două complexe funerare descoperite pe strada Mircea cel Bătrîn, în apropierea Monumentului Eroilor din 1916—1918. Această zonă, cuprinsă între străzile Cuza Vodă, Mircea cel Bătrîn și faleza de nord-est a orașului, este cunoscută mai dinainte ca zonă de necropolă romană tîrzie¹. Tot în acest perimetru au apărut și alte complexe funerare subterane asemănătoare celor intrate în atenția noastră în studiul de față. Condițiile bune de conservare a monumentelor, precum și inventarul arheologic descoperit în ele, aduc lumină în cercetarea acestor categorii de monumente, rămase pînă astăzi pentru Tomis, în faza unor descrieri sumare și de cele mai multe ori nedatate precis². Acesta s-a datorat faptului că, în mormintele asemănătoare cercetate pînă acum, nu s-a găsit inventar arheologic *in situ* care să permită o datare cît mai precisă.

În cazul de față, s-au cercetat două complexe funerare identice din punct de vedere constructiv, aflate la 6 m în loes, notate complexul A și B (pl. II).

Complexul funerar A, este alcătuit din cinci încăperi dispuse în formă de cruce. Dintre acestea, trei încăperi care ar reprezenta brațul lung al crucii, orientat nord-sud, sînt camere funerare cu rol de *loculus*. Acestea au podina de formă pătrată, cu latura de 2 m, excepție făcînd camera de nord, care are laturile de est și vest de 1,45 m. Camerele de est și vest, care ar reprezenta brațul scurt al crucii, au podină de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 2 m pe 1,20 m. Aceste

¹ Gr. Tocilescu, *Săpături arheologice în Dobrogea*, I—II, ms. rom. 5131, 5132; P. Polonic, *Manuscrise*, Arhiva personală, I, ambele materiale la Biblioteca Academiei R.S.R.

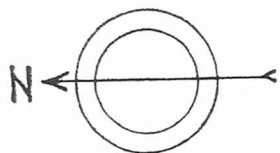
² V. Barbu, *Din necropolele Tomisului*, în *SCIV*, 1, t. 22, 1971, p. 53, tipul VIII — 4. Morminte asemănătoare, datate în sec. V e.n., într-un tabel recapitulativ la pag. 65 a aceluiași articol.

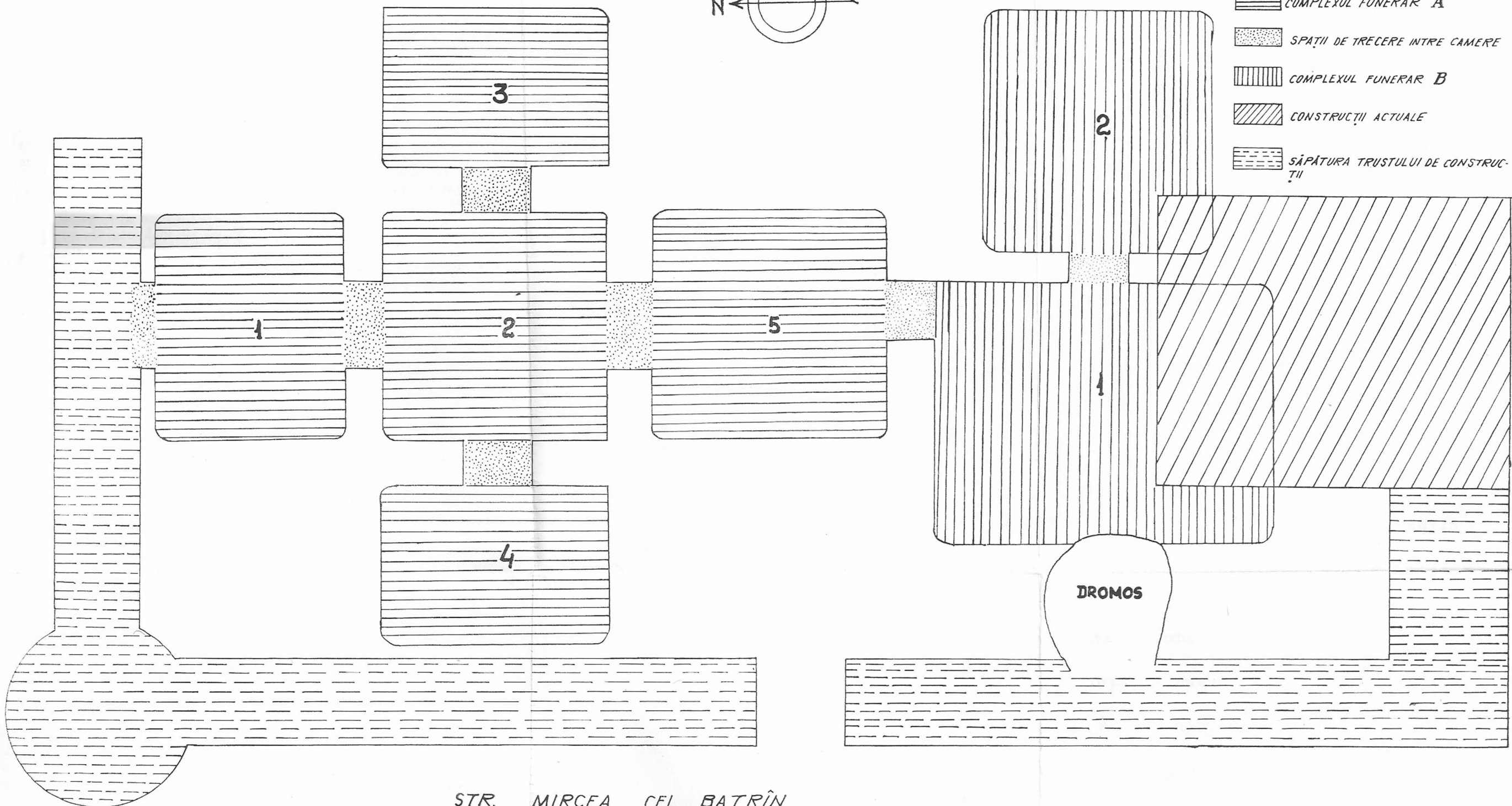
Pl. I

camere nu au rol de *loculus*, deoarece dimensiunea de 1,20 m pe axa est-vest, nu permite înhumarea orientată după ritualul creștin. Înălțimea celor cinci camere care aparțin Complexului A este de 0,90 m în centrul fiecărei încăperi boltite și de 0,60 m, până la linia care închide arcul format de tavanul boltit. La acest nivel de 0,60 m înălțime, deasupra podinei, sînt săpate intrările boltite care fac trecerea

Legenda

- COMPLEXUL FUNERAR A
- SPAȚII DE TRECERE INTRE CAMERE
- COMPLEXUL FUNERAR B
- CONSTRUCȚII ACTUALE
- SĂPĂTURA TRUSTULUI DE CONSTRUCȚII

STR. MIRCEA CEL BATRÎN

dintr-o cameră în alta. Camera centrală are pe toți pereții astfel de intrări care corespund în cele patru camere, dar nu poate fi considerată în cazul de față doar ca încăpere de acces în celelalte, deoarece pe latura de sud, în fața intrării în camera 1, s-a găsit un mormînt de înhumatie fără sicriu. Scheletul era așezat în poziție dorsală, într-o groapă eliptică, cu dimensiunile: lungime 1,75 m, lățime 0,42 m și adîncime 0,10 m. Orientarea scheletului era est-vest, cu capul la vest, mîna stîngă adusă pe piept, iar dreapta, ușor întoarsă din cot, pe bazin. Picioarele erau apropiate în zona labelor. Acest mormînt de înhumatie este singurul găsit în camerele funerare ale Complexului A.

Canalul de acces (*dromos*) al complexului funerar A, duce în camera 3, în peretele de est al acesteia găsindu-se o nișă cu arc orb, adîncă de 0,60 m. Pe fundul nișei, care corespunde cu nivelul podinei camerei 3, se găseau căzute fragmente ceramice care umpleau *dromos*-ul. Acest ultim element constructiv al complexului funerar A era în momentul cercetării distrus de o săpătură edilitară mai veche.

Prin peretele de sud al camerei 5 din complexul A, se făcea legătura printr-o intrare boltită, dar ridicată cu 0,40 m de la nivelul podinei, cu un alt complex funerar, notat de noi cu B (pl. II).

Complexul funerar B. Din acesta s-au putut cerceta două camere funerare păstrate intacte. O extindere a acestei cercetări în eventuale camere învecinate a fost imposibil de realizat, dată fiind prezența unor fundații de la clădirile moderne de pe strada Mircea cel Bătrîn.

Cele două camere au formă și dimensiuni diferite, fiind săpate în aceeași manieră și la același nivel în stratul de loes. Camera I, de formă dreptunghiulară, are 2,90 m pe latura nord-sud și 2,20 m pe latura est-vest. Înălțimea camerei este de 0,90 m.

Pe podina camerei I din Complexul funerar B s-au conservat 6 sicrie de lemn, care păstrau schelete înhumate. Dintre acestea, cinci sînt schelete de adulți, în sicrie de lemn și unul de sugar, așezat într-o copăiță cioplită în lemn.

Celor șase sicrie cu schelete înhumate, li se poate face următoarea descriere, surprinsă în momentul descoperirii:

1. Schelet înhumat, protejat de sicriu de lemn, fără capac (lungime 1,70 m, lățime la cap 0,56 m, lățime la picioare 0,42 m). Scheletul înhumat E-V, este așezat în poziție dorsală, cu mîna stîngă pe piept iar dreapta adusă din cot pe bazin. Labele picioarelor erau apropiate.

Inventar: — Opaț ceramic, așezat în sicriu în partea stîngă a capului.

— cataramă de fier, căzută în sicriu lîngă femurul stîng.

— Fragmente din sicriul de lemn

2. Scheletul înhumat în sicriu de lemn fără capac, lungime 1,72 m, lățime la cap 0,55 m, lățime la picioare 0,43 m. Scheletul orientat E-V, cu capul la vest, este așezat în poziție dorsală, cu mîinile pe piept și labele picioarelor apropiate.

Inventar: — Pieptene de os bilateral, așezat în sicriu în partea stîngă a capului.

— Fragmente din lemnul sicriului, printre care un fragment din latura stîngă pe care se păstrează, adînc săpat un braț de cruce. (pl. III, 1).

3. Schelet înhumat, în sicriu de lemn : lungime 1,68 m, lățime la cap 0,46 m; lățime la picioare 0,42 m. Scheletul orientat E-V cu capul la vest, este așezat în poziție dorsală, cu mîinile aduse pe piept, iar labela picioarelor alăturate.

Inventar : — Fragmente de lemn de la sicriu printre care capătul de vest păstrat întreg. (pl. III, 2).

4. Schelet înhumat, aparținînd unui copil sugar, așezat într-o copăiță de lemn cu dimensiunile : 0,65 m lungime și 0,25 m lățime. În copăiță se mai păstrau în momentul descoperirii fragmente osteologice de la femur, bazin și cutia craniană. Oasele caracteristice cutiei craniene se aflau în capătul de vest al copăiței, obiectul de lemn care proteja micul schelet fiind orientat est-vest. (pl. III, 3, 4, 5).

Copaia de lemn se sprijinea pe sicriul nr. 3, și se învecina la vest cu o săpătură circulară din care se scursese în camera funerară o mare cantitate de fragmente ceramice. Cercetarea acestei săpături a dus la concluzia existenței unui *dromos* care făcea legătura între cele două camere funerare și nivelul de călcare antic. *Dromos*-ul a fost grav afectat de săpătura Trustului de construcții, șanțul pentru canalizare, cu adîncimea de 6,30 m și lățimea de 1,30 m, a căzut perpendicular pe *dromos*. Cea mai mare parte a fragmentelor ceramice din *dromos* se afla în partea inferioară a acestuia, partea superioară conținînd pămînt de umplutură.

6. Schelet înhumat protejat de sicriu de lemn fără capac. Dimensiunile : lungime : 1,83 m ; lățimea la cap 0,50 m ; lățimea la picioare : 0,42 m. Scheletul, orientat est-vest, cu capul la vest, este așezat în poziție dorsală și cu mîinile aduse pe piept.

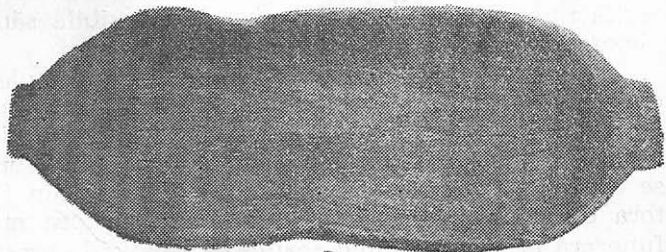
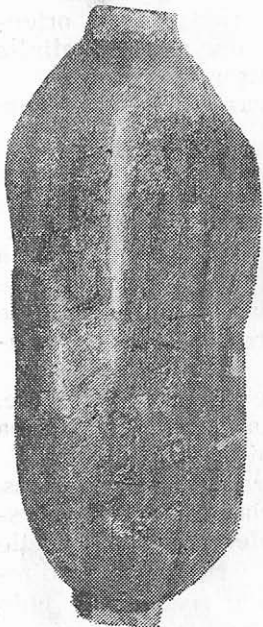
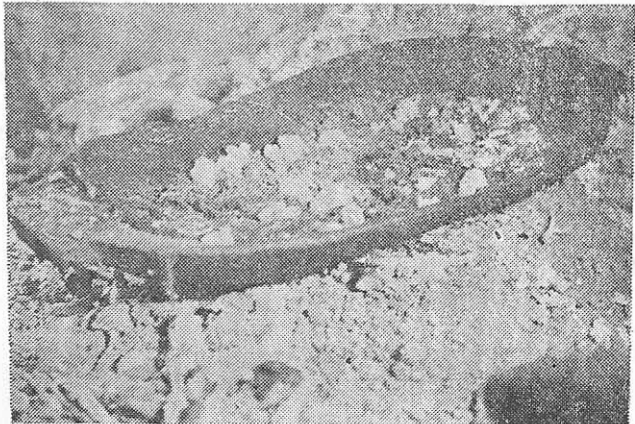
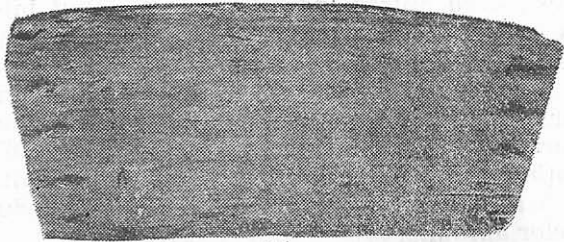
Inventar : — Fragmente de lemn din sicriul care proteja corpul înhumat.

7. Sicriu de lemn care proteja corpul înhumat ; era lipit de perețele de sud al camerei funerare și avea următoarele dimensiuni : lungimea 1,67 m ; lățimea la cap 0,51 m ; lățimea la picioare 0,45 m. Scheletul era orientat est-vest, cu capul la vest. Mina stîngă era adusă pe piept, iar dreapta pe bazin. Craniul căzuse spre sud, iar labela picioarelor erau ușor depărtate.

Inventar : — Fragmente de lemn din sicriul care proteja corpul înhumat.

Peretele de est al camerei funerare I din complexul B era străpuns de o intrare boltită, înaltă de 0,68 m, lată de 0,60 m ; lățimea pragului dintre camere era de 0,43 m. Camera funerară II este de dimensiuni mai mici decît prima (latura de est 1,68 m, latura de sud 1,82 m), înălțimea fiind aceeași (0,90) pe perpendiculara dintre podină și centrul tavanului boltit.

Camera II a complexului funerar B a avea rol de *loculus*. În această încăpere s-au găsit trei sicrie de lemn care protejau corpurile

Pl. III

înhumate. Între cele două camere funerare s-a găsit un sicriu de lemn — m. 5. —, cu dimensiunile : lungime 1,65 m, lățime la cap : 0,50 m, lățime la picioare : 0,42 m. Scheletul, orientat est-vest, cu capul la vest, avea mâinile aduse la piept, capul întors spre nord, labele picioarelor alăturate, și mai păstrau în momentul descoperirii urmele încălțăminte din piele.

Cele trei sicrie din camera funerară II erau dispuse astfel : nr. 1., din camera funerară II, conserva un schelet în sicriu de lemn fără capac cu dimensiunile : lungimea : 1,65 m, lățimea la cap 0,53 m, lățimea la picioare 0,42 m. Scheletul orientat est-vest cu capul la vest, era așezat în poziție dorsală, cu mâinile aduse pe piept și labele picioarelor apropiate.

Inventar : — Cataramă de bronz fragmentară ;

— Fragmente de lemn de la sicriu.

2. Sicriul de lemn care proteja corpul înhumat se prezenta distrus în partea superioară de m. 5., care se sprijinea pe el. Scheletul orientat est-vest cu capul la vest s-a conservat foarte slab în partea lui superioară. Mîna stîngă se găsea adusă peste capul femural, mîna dreaptă pe piept, iar picioarele în partea inferioară, depărtate.

Inventar : — Fragmente de lemn din sicriul care proteja corpul înhumat.

3. Sicriul de lemn al acestui schelet era situat pe latura de sud a camerei funerare și avea aceleași dimensiuni cu S. 1. Scheletul, orientat est-vest, cu capul la vest, era așezat în poziție dorsală, cu mâinile aduse pe piept, iar picioarele în partea inferioară ușor depărtate.

Inventar : — Două fragmente ceramice de la vase diferite, așezate în sicriu în partea stîngă a capului.

— Fragmente din lemnul sicriului.

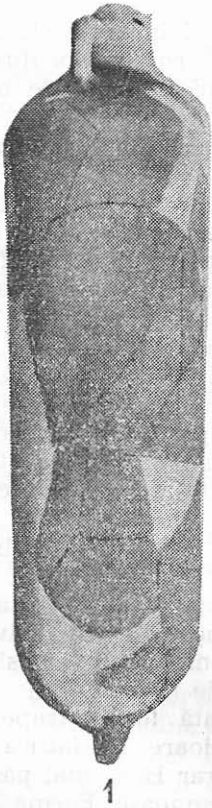
* * *

Analiza stratigrafică a zonei, unde săpătura a ajuns pînă la 6,30 m adîncime, scoate la iveală existența unui strat gros de loess, care începe la 3 m de la nivelul de călcare actual. Deoarece stratul gros de argilă nu conținea ingrediente, a fost posibilă săpătura celor două complexe funerare la adîncimea de 6 m.

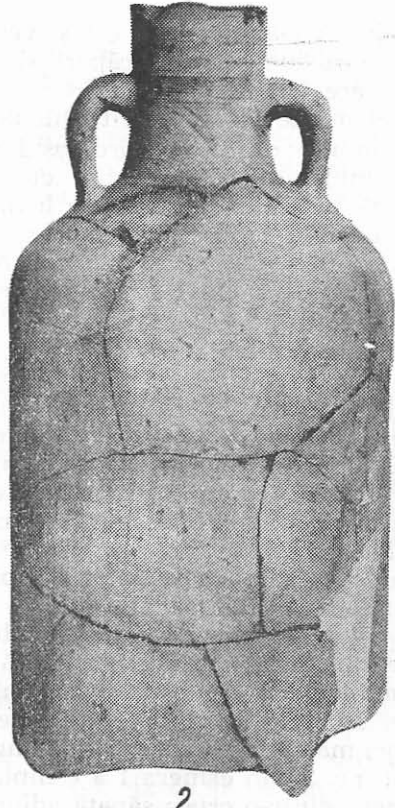
Se poate vorbi de existența a două complexe funerare separate, deoarece sînt plasate pe nivele diferite, iar intrarea boltită care făcea legătura dintre ele a fost astupată încă din antichitate.

Sistemul constructiv al acestor complexe funerare săpate în loess, se aseamănă mult cu mormintele subterane din Siria³. Vechimea acestora din urmă nu exclude o influență asupra manierei de construcție funerară la Tomis, ținînd seama de legăturile orașului cu lumea mediteraneană. Ambele construcții au planul încăperilor realizat în chip simetric. Pentru respectarea formei crucii în construcția subterană a

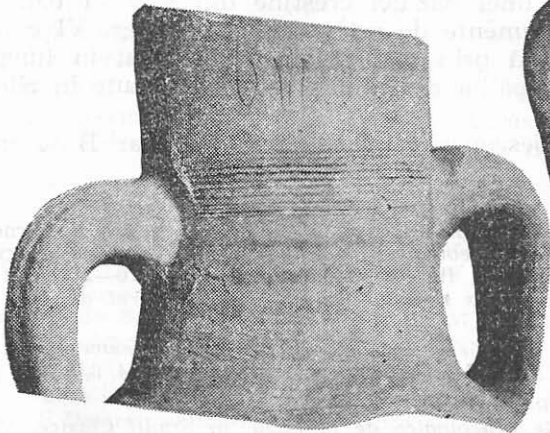
³ Ch. Daremberg, Ed. Saglio. *Dictionnaire des antiquités...*, tom IV, II, p. 1209, 1210, Paris, 1926 ; K. Michalowski, *Fouilles polonaises à Palmyre*, în *Annales Archeologiques Syriennes*, XI—XII, 1961—1962, p. 45 și urm.

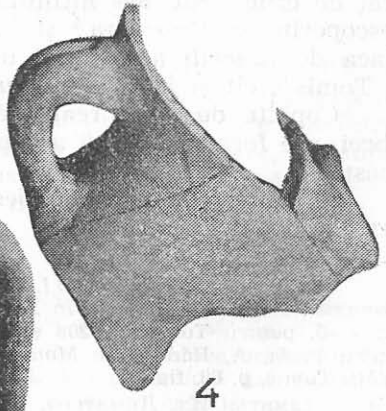
1

2

3

4

PLANȘA IV

↑
Sec. IV - V

complexului A s-au săpat la est și vest de cele trei încăperi (1, 2 și 5), orientate nord-sud, două încăperi simbolice, fără rol de locus. Este posibil ca acestea să fi servit în antichitate ca păstrătoare de ofrande sau alte elemente legate de ritualul de înmormântare creștin.

La ambele complexe, dromosul a fost grav afectat de săpăturile edilitare, totuși se poate stabili cu aproximație circumferința acestui canal, după lungimea sicriilor de lemn care trebuiau coborâte prin dromos în camerele funerare. Legat tot de sistemul constructiv al acestor camere funerare subterane, se poate observa că pereții nu sînt finisați, pe ei observîndu-se foarte bine urmele lăsate de unealta cu care s-a scobit în argilă.

Așa cum arătam mai sus, cele două monumente de artă paleocreștină aduc elemente noi în datarea acestor construcții descoperite și pînă acum la Tomis. Dacă pentru complexul funerar A nu avem alte elemente de datare, decît materialul ceramic scurs pe fundul dromos-ului, pentru Complexul funerar B inventarul arheologic bogat, constînd în material lemnos, ceramică, metal și os, ne ajută la o datare cît mai precisă a Complexului, în secolul VI e.n.

a) *Materialul lemnos* provine de la sicriile ce protejau scheletele înhumate și copaia de lemn, care păstra scheletul unui copil sugar. Fragmentele mari din părțile laterale ale sicriilor, precum și capetele, realizate dintr-o singură bucată, aduc noi cunoștințe cu privire la prelucrarea lemnului în această epocă. Părțile componente ale sicriului erau asamblate cu ajutorul unor cuie mari de lemn din esență mai tare, ascuțite la virf. Deasemenea se constată forma trapezoidală a sicriilor, mai largi la cap și mai înguste la picioare. Pe latura stîngă a sicriului nr. 2 din camera 1 a complexului funerar B, se mai păstrează un fragment dintr-o cruce săpată adînc în fibra lemnoasă. Forma acestui braț de cruce este des întîlnită atît la capetele impostă de sec. VI e.n. descoperite în Dobrogea⁴ și la sudul Dunării⁵, în forma crucii de pe placa de *cancelli* aparținînd unei bazilici creștine din sec. VI e.n. de la Tomis⁶, cît și la alte monumente de artă creștină din sec. VI e.n.⁷

Copăița de lemn realizată prin scobirea lemnului brut în lungul fibrei, are forma identică a copăiilor din același material făcute în zilele noastre.

b) *Materialul ceramic* descoperit în complexul funerar B se împarte în două categorii :

⁴ R. Vulpe, I. Barnea, *D.I.D.*, II, p. 484, fig. 42 — 5 și 43 — 6; I. Barnea, *Monumente de artă creștină*, în *Studii teologice*, 3—4, 1960, seria II, p. 206 și urm., fig. 4—5, pentru Tomis, p. 208 și urm., fig. 8, pentru Callatis, p. 210—211, fig. 9, pentru Ibida, A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, p. 68, fig. 35.

⁵ Димитър Ил. Димитров, *Кемпфери и ионийски кемпферови капители . . .* în *Известия на Арх. Инст.*, XXX, София, 1967, p. 42 și urm., fig. 1, 4, 6, 8, 9 și 11.

⁶ I. Barnea, *Monumente...*, op. cit., p. 208, fig. 6.

⁷ Em. Popescu, *Descoperirile arheologice de la Lazus*, în *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 253 și urm., o *crux latina* datată prin studiu epigrafic în a doua jumătate a sec. VI — sec. VII e.n.; R. Vulpe, I. Barnea, op. cit., p. 462—463, fig. 22—1.

— fragmente ceramice de la amfore de mare capacitate, din care s-au înregistrat mai multe exemplare, ceea ce ne permite să putem da și o descriere a acestui tip de recipient (pl. IV, fig. 1 și 2). Acest tip de amorfă era cunoscut pînă acum numai la Tomis și cu precădere în descoperirile făcute în necropola tomitană⁸. Vasul ceramic atinge lungimea de 1,4 m (pl. IV fig. 1) și diametrul de 0,3 m (pl. IV (fig. 2). Din marea cantitate de fragmente ceramice descoperite în *dromos*-ul complexului funerar B, s-au întregit mai multe exemplare, ceea ce ne îndeamnă să afirmăm sub formă de ipoteză că aceste recipiente ceramice au fost sparte ritual în momentul astupării canalului de acces în camerele funerare.

Fragmente ceramice de la amfore asemănătoare cu tipul caracteristic necropolei tomitane s-au mai descoperit la Capul Dolojman și sînt date în sec. VI e.n.⁹. Deasemeni, același timp de amforă ceramică are o datare timpurie în occidentul mediteranean¹⁰, unele descoperiri făcute în necropole fiind date în sec. IV e.n. și la sfîrșitul sec. IV e.n.¹¹.

Un exemplar întregit al acestui tip de amforă se individualizează prin următoarele caracteristici :

- corpul alungit în formă de torpilă ;
- fundul se termină cu un buton conic, mult subțiat la extremitate ;
- gîtul cilindric, fără buză pronunțată, are ca decor un brîu de linii adînc incizate ;
- torțile, mici în raport cu dimensiunea vasului, sînt lipite pe gît la nivelul decorului de linii incizate și pe umerii amforei ;
- pasta ceramică folosită are ingrediente în compoziție și a căpătat prin ardere o culoare roșie-cărămizie.

Atît exemplarele care s-au întregit, cît și celelalte fragmente au pe suprafața lor un strat subțire de culoare albă-gălbuie, caracteristică vaselor ceramice de sec. VI e.n. Pe gîtul unui exemplar care s-a întregit parțial, este incizată o inscripție formată din trei litere, deasupra brîului-decor, σ, η, ι , (pl. V fig. 3). Această categorie ceramică descoperită în *dromosul* complexului funerar B, o datăm în sec. VI e.n.¹².

⁸ V. Barbu, *op. cit.*, p. 54.

⁹ Maria Coja, *Cercetări noi în așezarea greco-romană de la Capul Dolojman-Argamum (?)*, în „Buletinul Monumentelor Istorice“, 3, 1972, p. 38, fig. 5/10.

¹⁰ Mercedes Vegas, *Cerámica común romana del mediterráneo occidental*, Universidad de Barcelona, 1973, p. 141, tip 57, fig. 2. Tip de amforă asemănător cu al nostru, descoperit în Spania, datat în sec. IV e.n. și de proveniență nord-africană.

¹¹ M. D. del Amo Guinovart, *La necrópolis de Pere Martel*, în Boletín Arqueológico, Epoca IV, Fasc. 113—120, 1971—1972, p. 161, fig. 28.

¹² Datarea amforelor din *dromos* s-a făcut pe baza analogiilor cu materialul arheologic descoperit la Capul Dolojman de către M. Coja căreia îi mulțumim și pe această cale, precum și a inventarului recoltat de la mormintele complexului funerar B, material caracteristic sec. VI e.n.

Tot din calea de acces în complexul funerar B, s-au recoltat fragmente ceramice de la amfore de tip diferit de cel descris mai sus. Pe un fragment ceramic din această categorie se păstrează, foarte puțin lizibilă, o inscripție cu vopsea neagră. (pl. IV fig. 4).

Starea precară în care s-a conservat vopseaua cu care s-a scris ne determină ca în cazul actual al cercetării, să amintim doar asemănarea cu inscripia de pe un fragment ceramic de la Sucidava¹³.

— În sicriile din camerele subterane ale Complexului B s-a găsit inventar ceramic întreg și fragmentar. Din prima categorie face parte opaițul din sicriul 1 (pl. V, 3). Opaițul are corpul alungit cu ciocul în prelungire. Orificiul de umplere este înconjurat de un cordon oval care se prelungește pînă la cioc în forma unui canal adînc. Acest cordon este dublat de altul care se prinde de toarta lamelară. Discul mărginit de un cerc, puțin oval, este decorat cu linii mici radiale, între muchia marginală și al doilea cordon din jurul orificiului de umplere. Fundul este inelar, profilat. Ciocul opaițului arată o scurtă întrebuintare, poate numai în momentul înhumării. Opaițul este caracteristic secolului VI e.n.¹⁴.

Tot din categoria ceramicii găsite în sicrie fac parte două fragmente de la două vase ceramice diferite, descoperite în sicriul 3 al camerei II din complexul funerar B. Primul este un fragment de la un vas cilindric cu diametrul de 0,23 m. Suprafața este decorată cu coaste și este puternic arsă secundar (pl. V, 4). În interiorul acestui fragment se afla partea inferioară a unui ulcior cu o singură toartă. Pasta acestui vas ceramic lucrat la roată este roșcată, bine arsă și cu ingrediente în compoziție. Și pe suprafața acestui fragment ceramic se poate observa o puternică ardere secundară. (pl. V, 5).

Fragmentele ceramice descrise mai sus fac parte din categoria ceramicii de uz casnic, des întilnită în secolele IV—VI e.n.

c) *Inventarul osteologic*. Este compus dintr-un pieptene din os, bilateral, al cărui corp este decorat cu două linii incizate care despart partea utilitară de corpul propriu-zis. Marginile sînt rotunjite prin șlefuire, (pl. V 6). Forma pieptenului este comună în sec. IV—VI¹⁵ e.n.

d) *Obiecte din metal*. În sicriul 1 din camera funerară I a Complexului B s-a găsit o cataramă de fier, foarte oxidată, lungă de 3,5 cm și lată de 2 cm. Este un obiect des întilnit în mormintele romane tîrzii.

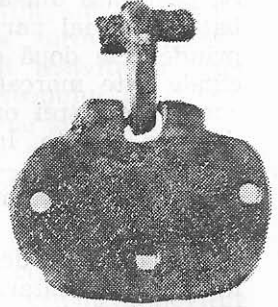
¹³ D. Tudor, *Prima basilică creștină descoperită în Dacia Traiană*, Iași, 1948; idem, *Sucidava III*, în *Dacia*, XI—XII, p. 168 și *Sucidava IV*, în *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*, vol. I, București, 1953, p. 700, 706, 710, 712. I. Barnea, *Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul R.P.R.*, în *St. teologice*, 5—6, seria II-a, 1958, p. 298, fig. 11.

¹⁴ C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, p. 142—143, fig. 166, nr. 743; Heinz Menzel, *Antike lampen in römisch-germanischen...*, Mainz, 1954, Katalog 15, pl. 79, fig. 1; Dora Iványi, *Tipologia și cronologia opaițelor din Pannonia*, 1935, p. 16, pl. XL, fig. 4, același tip cu cel de la Tomis, cu excepția decorului din centrul discului; T. Szentilékely, *Ancient lamps*, Budapesta, 1969, p. 125, fig. 235 a; *Lamps from the Athenian agora*, Princeton, New Jersey, 1963, fig. 64, tip. 118.

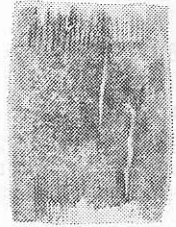
¹⁵ A. Chmielowska, *Grzebieńie starożytne i sredniowieczne z ziem polskich*, Łódź, 1971, p. 98, tip I, grupa II, A.

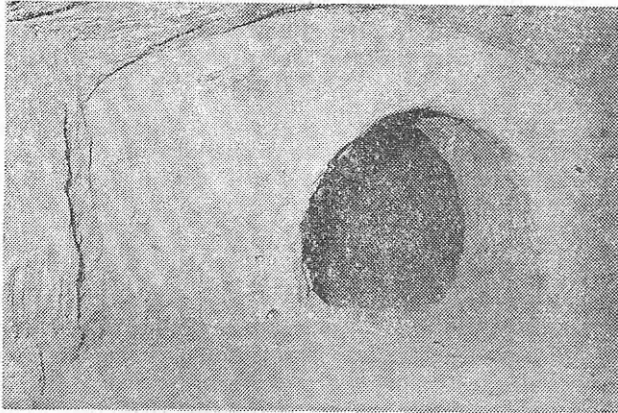
1

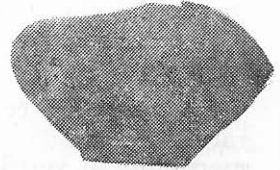
7

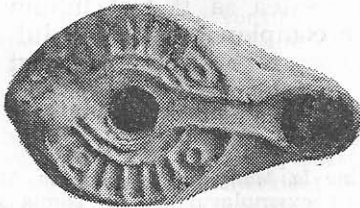
6

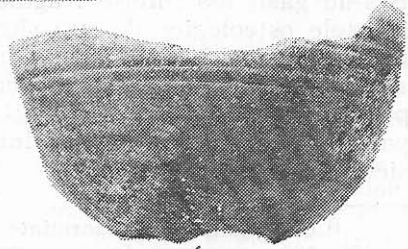
2

5

3

4

sf. sec. IV - s. V **Pl. V**

Mult mai interesantă este catarama incompletă, de bronz, descoperită în sicriul nr. 1., din camera funerară II a complexului funerar B. Se păstrează din această cataramă, în formă de „rinichi“, realizată prin batere, numai partea care era aplicată pe centură și brațul scurt care prinde cele două capete ale acestuia. (pl. V, 7). Suprafața părții principale este marcată de trei orificii care prindeau aplica în nituri, de curea. Cele trei orificii sînt încadrate de un chenar realizat din două linii de puncte. În interiorul chenarului apar, realizate din puncte, o figură zoomorfă — un pui de pasăre (porumbel?) — și un ornament făcut în aceeași manieră, rămas necunoscut în actuala fază a cercetărilor.

Catarama descoperită în complexul funerar B, este identică la formă cu o cataramă descoperită la Mangalia și datată acolo în sec. IV e.n.¹⁶. Indiferent de natura simbolurilor incizate pe cele două cataramă, ele sînt caracteristice sfîrșitului sec. IV — sec. VI e.n.¹⁷

e) Un ultim element de inventar descoperit în complexul funerar B, sînt fragmentele de încălțăminte din piele care s-au conservat foarte slab la scheletul din sicriul 5. Talpa încălțăminte din piele, fiind mai groasă, s-a conservat mai bine, păstrînd urmele cusăturii cu sfoară, care prindea partea superioară făcută dintr-o piele mai subțire și care nu a rezistat mult timp, odată cu pătrunderea aerului în camera subterană. (pl. V, 1).

Datarea complexelor funerare descrise mai sus în sec. VI e.n. s-a făcut cu ajutorul materialului ceramic, a cataramei de bronz și după aspectul brațului de cruce săpat pe latura unui sicriu, acest ultim element avînd o datare sigură în sec. VI e.n.

* * *

Cele două complexe funerare de la Tomis sînt ansambluri funerare aparținînd unor familii tomitane. Caracterul familial al acestor morminte se verifică și prin îndelungata lor funcționare. În acest sens, revelator este faptul că sub cele șase sicrie din camera I a complexului B s-au găsit mai multe fragmente de la schelete umane diferite. Fragmentele osteologice de sub sicrie au aparținut fără îndoială unor înhumări mai vechi. Este foarte posibil ca acestea să fi fost înhumate în același timp cu scheletul din camera 2, a complexului A. În felul acesta putem afirma că intrarea boltită dintre complexele A și B a fost astupată în momentul cînd s-au înhumat în complexul B cele 10 schelete în sicrie de lemn.

¹⁶ C. Ionomu, *Noi morminte paleocreștine la Mangalia*, în *Pontice*, II, 1969, p. 105—106; cataramă foarte asemănătoare cu exemplarul de la Tomis și mai puțin cu exemplarul de la Piatra Frecăței datat în sec. IV e.n.

¹⁷ Д. Ил. Димитров, *Раннохристиянска гробница от С. Река Девня*, în „Bulletin de la société archéologique a arna“, tom. XI, 1960, p. 97, pentru o cataramă de aur asemănătoare, datată în sec. IV—VI e.n. și o cataramă de bronz datată la sfîrșitul sec. VI e.n. K. Sági, *Das Langobardische gräberfeld von Vörs*, în *Acta Archaeologica*, Tom XVI, fasc. 3—4, 1964, p. 370, pl. XXVIII, 5, pentru M14 și XXVIII, 6, pentru M15, cataramă datate în sec. VI e.n.

Existența unor complexe funerare subterane la Tomis, în sec. VI e.n., adevărate cavouri de familie, nu este de natură să surprindă. În sec. VI e.n. cultura provinciei Scythia Minor se află sub puternica pecete culturală a creștinismului. Tomisul, capitala provinciei, este totodată și reședința bisericii creștine¹⁸, coordonând activitatea altor episcopii de pe teritoriul dobrogean. Importanța episcopului de Tomis în ierarhia bisericii bizantine, se poate vedea din actele sinodului de la Constantinopol din anul 520 e.n. Episcopul Paternus al Tomisului, cu titlul de „Episcopus metropolitanus“ semnează al șaptelea din cei 20 de episcopi participanți¹⁹.

Descoperirea complexelor funerare din sec. VI e.n. se alătură altor descoperiri arheologice care completează în chip fericit izvoarele literoferindu-ne astfel o imagine a vieții spirituale din provincia Scythia Minor în sec. VI e.n.

COMPLEXES FUNÉRAIRES DU VI-ÈME SIÈCLE DE N.E. A TOMI

Résumé

Au printemps de 1973, dans la zone du nord-est de l'enceinte de la cité de Tomi, on a mis à jour, à la suite des travaux édilitaires, plusieurs monuments funéraires, dont très importants pour l'étude de l'époque romaine tardive et pour la connaissance de certains éléments d'art paléo-chrétien en Dobroudja sont deux complexes funéraires découverts rue Mircea cel Bătrîn, à proximité du Monument des Héros de 1916—1918. Cette zone, comprise entre les rues Couza-Vodă, Mircea cel Bătrîn et la phalaise du nord-est de la ville est déjà connue en tant que zone de nécropole romaine tardive. C'est toujours dans ce périmètre que sont apparus aussi d'autres complexes funéraires souterrains semblables à ceux qui se trouvent au centre de nos préoccupations, dans cette étude. Les bonnes conditions de conservation des monuments ainsi que l'inventaire archéologique y découvert aident beaucoup à la recherche scientifique de cette catégorie de monuments, demeurés jusqu'à présent, pour Tomi, en la phase des descriptions sommaires et, pour la plupart, datés de manière imprécise. C'est à cause du fait que, dans les tombes investiguées jusqu'à présent, on n'a pas trouvé d'inventaire archéologique *in situ* qui permet une datation aussi précise que possible.

Au cas dont il est question, on a examiné deux complexes funéraires identiques au point de vue construction, trouvés à six mètres de profondeur dans le loess, notés Complexe A et Complexe B.

Complexe funéraire A : est formé de cinq chambres disposées en forme de croix, chambres dont trois qui représenteraient le bras long de la croix, orienté nord-sud, sont des chambres funéraires à rôle de *loculus*. Ces chambres ont le plancher de forme carrée, le côté en étant de 2 m., à l'exception de la chambre du nord dont les côtés est et ouest sont de 1,45 m. Les chambres de l'est et de l'ouest, lesquelles représenteraient le bras court de la croix ont le plancher rectangulaire ayant les dimensions de 2×1,2 m. Ces chambres n'ont pas le rôle de *loculus* puisque la dimension de 1,20 m sur l'axe est-ouest ne permet pas l'inhumation orientée selon la rituel chrétien.

¹⁸ V. Pârvan, *Nouve considerazioni sul vescovato della Scizia Minore*, in „Rendiconti della Pontifica Accademia Romana di Archeologia“, II, 1924, p. 117.

¹⁹ *Idem*, p. 122 și 132—135.

Les deux complexes funéraires découverts à Tomi sont des ensembles funéraires ayant appartenu à des familles de la cité. Le caractère familial de ces tombes se vérifie également par leur fonctionnement très prolongé. En ce sens, le fait qu'on a trouvé, sous les six cercueils de la chambre I du complexe B, plusieurs fragments provenant des squelettes humains différents est révélateur. Les fragments ostéologiques trouvés sous les cercueils ont appartenu, sans doute, à des inhumations plus anciennes. Il est très possible que celles-ci fussent produites en même temps que les squelettes de la chambre 2 du complexe A. Ainsi nous pouvons affirmer que l'entrée voûtée qui se trouve entre les complexes A et B a été obstruée au moment où ont été inhumés au complexe B les dix squelettes dans des cercueils de bois.

L'existence de certains complexes funéraires souterrains à Tomi au VI-ème s. de n.è., de vrais caveaux de famille, n'est pas de nature à nous surprendre.

Au VI-ème s. de n.è. la culture de la province de Scythia Minor se trouve sous la forte influence culturelle du christianisme. Tomi, la capitale de la province, est à la fois la résidence de l'église chrétienne qui coordonne l'activité d'autres diocèses placés sur le territoire de la Dobroudja.

L'importance de l'évêque de Tomi dans l'hierarchie de l'Eglise byzantine est visible dans les actes du synode de Constantinople de 520 de n.è. L'évêque Paternus de Tomi ayant le titre de „Episcopus metropolitanus“ y signe le septième des 20 évêques participants.

GRABVERBÄNDE AUS DEM 6.Jh. u.Z. IN TOMIS

Zusammenfassung

Im Frühjahr des Jahres 1973 wurden im nordöstlichen spätrömischen Teil des Inneren von Tomis zwei Dromosgrabverbände aus dem 6.Jh. u.Z. freigelegt.

Die zwei kreuzförmig angelegten Grabmäler wurden auf — 6 m in der Lehmschicht ausgehoben, gefunden. Die Verbände wurden mit A und B bezeichnet.

Der Grabverband B umfaßt zwei Grabkammern, Kammer I und II. In den beiden Grabkammern die die Rolle eines *loculus* haben, wurden neun Gräber von Erwachsenen und ein Kindergrab gefunden. Die Erwachsenen waren in Holzsärgen bestattet und das Kind in einer Holztruhe.

Das in den beiden Grabkammern des Verbandes B gefundene archäologische Inventar, das die Gräber in das 6.Jh. u.Z. einweist besteht aus Keramik (eine Oellampe aus dem 6.Jh.), einer Bronzeschnalle, zweiseitigen Beinkämmen und Fragmente der Holzsäрге. Unter den Holzfragmenten der Säрге bemerkt man ein Bruchstück, auf dem der Arm eines Kreuzes aus dem 6.Jh.u.Z. zu erkennen ist.

Das keramische Material aus dem unteren Teil des dromos besteht aus Amphoren großen Inhalt, die aus dem 4.—6.Jh. u.Z. stammen.

Diese beiden Grabverbände sind eine glückliche Ergänzung der schriftlichen Quellen über das Geistesleben der Scythia Minor im 6.Jh. u.Z.